

Manuel Castells'in Ağ Toplumu Kavramı ve Ötekiler: Yeni Toplumsal Hareketler ve Marjinal Yapılanmalar

Erdem GÜVEN

Kastamonu Üniversitesi

İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

Kastamonu

eguven@kastamonu.edu.tr

Özet

Bu çalışmada Manuel Castells'in "Ağ Toplumu" ve "Dördüncü Dünya" gibi önemli kavramları üzerinden, küresel ağın dışında kalanlar ya da "ağın elitleri" haricindekilerin, ağa dahil olma çabalarına değinilmiştir. Sorbonne ve Madrid Üniversitelerinden İnsan Bilimleri ve Sosyoloji alanlarında doktora derecelerine sahip olan Castells, 1983 yılından itibaren, enformasyon teknolojisi devrimi ile ilintili olarak ortaya çıkan toplumsal, ekonomik ve siyasi değişimleri incelemeye başlamıştır. Bu konudaki araştırmalarının merkezi Silikon Vadisi'ni içinde bulunduran San Francisco Bölgesiyken, araştırmalarına Avrupa, Latin Amerika ve Asya'yı da katmış ve enformasyonizmin bu coğrafyalardaki toplumsal etkilerini incelemiştir. Bu çalışmalarının sonuçlarını, The Information Age: Economy, Society and Culture üçlemesiyle ortaya koymuştur. Siyaset, sosyoloji ve iletişim biliminin öğelerini kullanan çalışmaları, yeni dönem toplumsal hareketleri, devlet dışı yapılanmalar ve marjinal yapılanmaları açıklamada nirengi noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Manuel Castells, Ağ toplumu, Dördüncü Dünya, Enformasyon Toplumu, El Kaide, Arap Baharı, OWS

Manuel Castells' Network Society Concept and the Others: New Social Movements and Marginal Structures

Abstract:

In this research, the inclusion efforts of the members of the groups who are excluded from the mainstream network or who are not the members of the "elites of the network" is researched by using Manuel Castells' "Network Society" and "Fourth World" concepts. Manuel Castells, who has PhD. Degrees from Sorbonne and Madrid Universities about Humanities and Sociology has started to examine the social, economic and the politic changes in relation with Information Technologies since 1983. Although, the center of his researches was Silicon Valley, San Francisco District, he expanded the area to Europe, Latin America and Asia in order to understand the social effects of the informationalism in those parts of the world. He exposed the results of this research in the trilogy called The Information Age: Economy, Society and Culture. Research that used the elements of Political Science, Sociology and Communications, became a reference point for understanding the new social movements, off-state and marginal structures.

Keywords: Manuel Castells, Network Society, Fourth World, Information Society, El Qaeda, Arab Spring, OWS

Giriş

Manuel Castells'in görüşleri, küresel ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılanmayı, enformasyon teknolojilerine değinmek suretiyle anlamaya ve anlatmaya çalışan bir yapıyı haizdir. Bu anlamda, Castells'in ortaya koyduğu "ağ toplumu", "enformasyonelizm", "Dördüncü Dünya" gibi kavramlar, çağımızdaki küresel değişim ve dönüşümleri açıklamak için kullanılan anahtar kelimeler olagelmıştır. Küreselleşme dediğimiz süreç, yalnızca ekonomik sonuçları ile değerlendirilemeyecek kadar kapsamlı ve yekdiğeriyle bağıntılı süreç(ler) ve yapılanma(lar)dır. Dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen bir gelişme, gerek enformasyon teknolojilerinin ve gerekse ulaşım ağlarının gelişimi ile paralel bir biçimde, dünyanın diğer bölgelerine viral bir biçimde yayılmaktadır. "Ağ toplumunun elitleri" nasıl ki, David Harvey'in de ortaya koyduğu şekilde "gittikçe küçülen dünyada hızla hareket edebilme" hakkına ve gücüne sahipse, "ağın dışında kalanların"da çeşitli şekillerde "ağa dahil olma çabası" göze çarpılmaktadır. Çalışmada özellikle Castells'in görüşlerinden hareketle, devlet dışı, yeni toplumsal hareketler (Arap Baharı ve OWS) ve daha da ötesinde marjinal yapılanmalar (El Kaide Örneği) incelenmiş ve "Dördüncü Dünya sakinlerinin" "ağa dahil olma çabaları" açıklanmaya çalışılmıştır.

Manuel Castells'in küreselleşme sürecini enformasyon teknolojilerine değinerek açıklaması, siyaset, sosyoloji ve iletişim bilimlerini bir diğerine yakınlaştırmış ve yine kendi deyişiyile yeni dünya düzeninin ve küreselleşmenin enformasyon teknolojilerine değinilmeden açıklanamayacağı gerçeğini ortaya koymuştur. Castells, bu yüzden iletişim teknolojilerindeki gelişimin bir devrim olarak nitelendirilmesi gerektiğini tezlerinde işlemiş ve bu devrimin, yeni dönem siyasetini şekillendireceğini ortaya koymuştur.

Ağ Toplumu, Enformasyonelizm ve Enformasyon Devrimi Kavramları

Manuel Castells'e göre, enformasyon teknolojilerini merkezine alan teknoloji devrimi, gittikçe artan bir hızla toplumun maddi temelini yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin devletçiliğinin çöküşü, kapitalizme karşı tarihsel meydan okuyuşun ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi küresel jeopolitikayı temelden değiştirmiştir. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler kuramında henüz fazla dillendirilmemiş iletişim kavramı devletlerarasındaki ilişkilerin etkilenmesine yol açmıştır. Komünizmin çöküşüyle beraber dünya, küresel enformasyonel kapitalizm çağına girmiştir. Castells'in bakış açısıyla, mülkiyet, sermaye ve emek arasındaki ilişkiler bağlamında, dünya hali hazırda kapitalist üretim biçimiyle

işlemeye devam etmektedir. Ancak yeni enformasyon teknolojisi endüstrileri, enformasyon üretim aygıtları, ya da enformasyonun işlenmesinin kendisidir.

“Yeni, daha güçlü ve daha esnek enformasyon teknolojilerinin etrafında organize olan yeni bir teknolojik paradigmanın ortaya çıkışı, enformasyonun bizatihi kendisinin, üretim sürecinin bir ürünü haline gelmesine olanak sağlamıştır. Yeni enformasyon teknolojileri, enformasyon işleme sürecini dönüştürerek, insan aktivitelerinin tüm alanlarında etkin bir hale gelmiş, çeşitli alanlar arasında sonsuz nispette bağlantılar kurabilmeyi mümkün kıldığı gibi, bu aktivitelerin temsilcileri ve elemanları arasında da bağlantı sağlamıştır” (Castells, 2008: 100).

Castells’in tanımıyla, “böylesine kontrolsüz, kafa karıştırıcı bir değişim dünyasında, insanlar, asli, yani etnik, dini, ülkesel, ulusal kimlikleri etrafında yeniden gruplanmaya meyilli” bir hale gelmişlerdir. Ancak sosyal medya ağlarında yeni kimliklerin ortaya çıkmasıyla beraber, geleneksel gruplanma mekanizmalarının da hali hazırda daha da güçlenebileceği göz ardı edilmemelidir (Rubenzer, 2016: 154). İnsanların giderek anlamlarını ne yaptıkları etrafında değil, ne oldukları ya da ne olduklarına inandıkları etrafında örgütlediklerini belirten Castells, toplumların giderek *ağ ve benlik* arasındaki çift kutuplu bir karşıtlık etrafında yapılanmaya başladığını söylemektedir (Castells, 2008a: 4). Daha açık ifade etmek gerekirse, günümüzde yaşadığımız dünyayı tanımlayan, ikisi tamamlayıcı, biri karşıt olmak üzere üç kuvvet mevcuttur. İki tamamlayıcı kuvvetten kasıt; teknoloji devrimi ve dünyada kapitalizmin yeniden şekillenişidir. Karşıt olan ise, kimlik arayışıdır. Bu arayış günümüzde, görece daha yumuşak sivil toplumdan dinsel köktencilik, milliyetçilik ve etnisiteye kayma eğilimi göstermiştir. Teknoloji ve kapitalist yeniden yapılanma arasındaki birliktelik, Castells’in enformasyonel toplum olarak tanımladığı yapıyı beraberinde getirmiş olup, “ağ” ile “benliği” bir diğeriyle yüzleşmek zorunda bırakmıştır.

Manuel Castells, çalışmalarında modern toplumların, 1980’li yıllardan itibaren, ağ toplumlarını meydana getirdiklerini, küresel yeniden yapılanmadaki çeşitliliklerin birliğinin kaynağının, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin modern toplumsal yaşamın tüm katmanlarına sirayet etmesi olduğunu belirtmektedir:

“Bu milenyumun sonunda yeni bir dünya şekilleniyor. [Bu durum] Tarihsel bir tesadüf eseri, 1960’ların sonu ve 1970’lerin ortalarında meydana gelen üç *bağımsız* süreçle ortaya çıkmıştır: enformasyon teknolojisi devrimi; devletçilik ve kapitalizmin ekonomik krize girmeleri ve bilahare yeniden yapılanmaları; libertarianizm, insan hakları, feminizm ve çevrecilik gibi kültürel toplumsal hareketlerin ortaya çıkması. Bu süreçler arasındaki etkileşim ve tetikledikleri tepkimeler, yeni başat bir toplumsal yapıyı, yani ağ toplumunu; yeni bir ekonomiyi, yani enformasyonel / küresel ekonomiyi; ve yeni bir kültürü, yani gerçek sanallık kültürünü beraberinde getirmiştir” (Castells, 2001: 372).

Castells'e göre, enformasyon teknolojisi devrimi, sadece kullanılan materyalin değil, toplumun yapısının ve kültürünün değişimi ile, 18. yüzyıl Sanayi Devrimi ile kıyaslanabilecek önemde bir devrimdir (Stehr, 2000: 83). Bu yüzden toplum, teknolojik aygıtlarına değinilmeden anlaşılabilir ve resmedilemez. Castells, enformasyon teknolojisi devrimini, iki aşaması olan sanayi devrimiyle kıyaslamış, ancak günümüz teknolojik devriminde, teknolojiyi kullananın aynı zamanda teknolojinin yapıcılığı olduğunu belirtmiştir. Teknolojinin, kullanıcılarınca benimsenerek yeniden tanımlanıp yayılması, gücünü sonsuz bir biçimde artırmaktadır. Castells (2008: 41), bu duruma örnek olarak, belli bir süre sonra kullananların ve yapanların aynılaştığı internet teknolojisini gösterir.

Sanayi toplumlarının temelinde yer alan elektrik temelli erken dönem iletişim teknolojileri, otonom ağlar donatmak açısından yeterince güçlü değildi. Çünkü bu otonomiye sahip olmak için gereken şeyler, interaktif enformasyon sürecinin akışındaki süreklilik ve çok yönlülüktür. Yeni teknolojik ortamdan beslenen ve gerekli teknolojik alt yapıya kavuşan ağlar, üç temel özellik sonucunda etkin organizasyonel yapıya kavuşurlar:

- 1. Esneklik (Flexibility):** Ağlar, bir yandan hedeflerini sabit tutarken, içeriklerini değiştirerek, değişen çevrelere göre kendisini yeniden şekillendirebilir. Yeni bağlantılar kurmak üzere, iletişim kanallarında engellenen noktaların etrafından dolaşırlar.
- 2. Ölçeklenebilirlik (Scalability):** Yalnızca küçük çapta bir bozulma ile, boyutlarında genişleme ya da daralma yaşayabilirler.
- 3. Kalımlılık (Survivability):** Ağların bir merkezi olmadığı ve geniş yelpazede çalışabildikleri için, nod ve kodlarına yapılabilecek saldırılara karşı direnç gösterebilirler (Castells, 2004: 5-6).

Castells, diğer akademisyenlerin post-endüstriyel olarak adlandırdığı yeni ekonomik sistem ve çağı tanımlamak için, enformasyonelizm kavramını ortaya atmıştır. Enformasyonelizm, mikroelektronik, yazılım ve genetik mühendisliğindeki gelişmelere bağlıdır. Castells ayrıca enformasyonel ekonomiye dönüşümü, devrimden ziyade, sosyo-teknolojik paradigma değişimi terimiyle açıklar. Küresel rekabetin, gittikçe artan bir biçimde enformasyona dahil olma ve onu manipüle etmeye dayalı bir şekilde gelişimi ile beraber, yeni bir ekonomi ortaya çıkmıştır. Yeni, enformasyonel kalkınma biçiminde, üretkenliğin kaynağı, bilgi üretme, bilgi işleme ve sembollerle iletişim teknolojisinde yer almaktadır. Castells'e göre, enformasyonel toplumun kilit unsurlarından biri, temel yapısındaki ağlar oluşturma mantığıdır (Castells, 2008: 25). Özetlersek, küresel ekonomi oldukça kaotik ve çalkantılıdır. Otonom bir biçimde hareket etmektedir ve dünya üzerinde çeşitli etkileri mevcuttur. Çalışma eylemi, günümüzde ağ üzerinde çalışma (networking), organizasyonlar ağ girişimleri haline gelmiş;

bireyler ise ya yarı zamanlı çalışanlar haline gelmiş ya da ağır dışında kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Elit işgücü, ayrıcalıklı ve seçkin bir hayat sürerken, toplumdan dışlanma ve yoksulluk büyük bir artış göstermektedir (Bell, 2007: 68). Aslında bu duruma ilişkin öngörülerini birçok araştırmacı yapmıştır. Örneğin Clive Jenkins ve Barrie Sherman, 1990'lı yıllardan önce “mesleğin çöküşü” kavramını ortaya atmışlardır. İyimserler bile, iş sahibi olma konusunda muazzam bir düşüş yaşanacağını görmezden gelememişlerdir. Ancak, hükümetler ve sanayi sektörü “mikroelektronik devrim”e sıkıca sarılmış ve madencilik, demir-çelik işleri ve eski tip mesleklerin yerini hizmet sektörünün alacağını vazetmişlerdir (Webster, 2005: 444). Bununla beraber, internetle birlikte değişen üretim ve sınıf ilişkilerine farklı bakış açıları da mevcuttur. Örneğin Fransız moleküler biyolog Joel de Rosnay, *proneterya* kavramını ortaya atmıştır. De Rosnay'a göre *proneterya* bilgiyi üreten, tüketen ve yayan bir sınıfa işaret etmekteydi. Bu milyonlarca insan artık siyaseti, toplumsal yaşamı, ekonomiyi ve gündelik hayatı etkileyebilecek bir ağır parçasıydı (Atikkan ve Tunç, 2010: 103).

Toplumdan dışlanan bireyler ise, küresel suç ağlarına katılım göstererek ya da köktencilik dehlizlerine doğru yol alarak tepkilerini ortaya koymaktadırlar. Castells, yukarıda saydığımız gelişmeler ile eş zamanlı olarak, mafya tipi örgütlenmelerin de küresel ve enformasyonel hale geldiklerini belirtmektedir. Bilindiği üzere küresel suç örgütleri, köklü bir geçmişe sahip, milli, bölgesel ve etnik temelde varolan ve spesifik olarak herhangi bir ülke ve bölgenin kültürüyle bağlantılı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak, kültürel temelli bu suç organizasyonları, yeni küresel ağ yapılanması içinde yok olmuş değildirlere. Tam aksine, bu küresel ağ bağlantıları, geleneksel örgütlerin yaşamlarına devam etmesine ve hatta güçlenmesine olanak sağlamaktadır. Çeşitli ülkelerden ve kökenlerden gelen mafya grupları ağ etrafında birleşmek suretiyle daha güçlü ve ulus aşırı konuma gelmişlerdir (Castells, 2001: 175).

Castells'in de belirttiği gibi, “bilgi toplumunun aynı zamanda, Aum Shinrikyo'nun, Amerikan milislerinin, İslami/Hiristiyan teokratik tutkularının, Hutular ve Tutsilerin karşılıklı soykırımının da dünyası olduğu görmezden gelinmemelidir” (Castells, 2008: 4). Yani, ağ toplumu bir yandan küresel entegrasyonu sağlarken, diğer yandan bölünmeleri hızlandırmaktadır. Bu noktada, ağ toplumu kavramına daha yakından bakmak gerekmektedir. Ağlar, ağ toplumu içindeki toplumsalın yapısı iken; ağ toplumu, ağlar tarafından tanımlanan toplumdur. Castells'in çalışmalarında karşımıza çıkan “ağ” kavramı, küresel ağ toplumunun kısaltması olarak ele alınmalıdır. Ağlar, küresel düzlemde, çağdaş siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamı karakterize eden karşılıklı bağımlılıklar ve dâhili bağlantılar yapısıdır. Bilindiği üzere Michel Foucault eserlerinde, 19. Yüzyıldaki hapisane, okul, hastane ve işyerlerini panoptik

kurumlar olarak tanımlamaktadır. Günümüzde ise, “ağ”, kurumların ve hayal gücünün ortak yapısı olarak, Foucault’un bahsettiği yapıların yerini almıştır. Hardt ve Negri, “ağ” ile ilgili şunları söylemektedirler:

“Baktığımız her yerde, - askeri kurumlarda, toplumsal hareketlerde, mesleki yapılanmalarda, göç şekillerinde, psikolojik yapılarda, dilsel ilişkilerde, hatta kişisel ilişkilerde – ağları görebilmekteyiz. Bu durum, beyinlerimizin yapısının değiştiği ya da ağların daha önceden var olmadığı anlamına gelmez. Günümüzde ağlar, dünyayı anlama ve onu şekillendirme şeklimizi tanımlamaya yönelik genel bir yapı halini almıştır” (Hardt ve Negri, 2004: 142).

Enformasyon teknolojilerinin gelişiminin ve dünyanın ağ toplumuna yönelim sürecinin başlangıcının aslında 1970’lerin başında ve Amerika Birleşik Devletleri’nde meydana geldiğini belirten Castells’e göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında transistörün icat edilmesi ile başlayan süreç, 1954 yılında “devrimi kumun üzerine inşa etmek” şeklinde tanımladığı silikon çipe geçiş ve en önemlisi 1971 yılında mikroişlemcinin, yani çipe yerleştirilmiş bilgisayarın icadıyla devam etmiştir. Eşzamanlı bir gelişim süreciyle (öncelikli olarak askeri amaçlarla kullanılan) internet teknolojisi, ağ oluşumunun teknolojik alt yapısını meydana getirmiştir (Castells, 2008: 51). Bilindiği gibi tarihçi Eric J.Hobsbawm, “Kısa 20. Yüzyılı”nı, 1914 yılında başlatıp, 1991 yılında sonlandırmaktadır. Genel kanaatin aksine, 21. Yüzyılın başlangıç tarihi olarak 2000 ya da 2001 yılını değil, 1991 yılını almasının üç temel sebebi vardır. Birincisi, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin yani bildiğimiz anlamda siyasetin ortadan kalkmış olması; ikincisi, Yugoslavya’nın dağılması ve akabinde devam eden savaşlar ile, etnik milliyetçilik ve köktenciliklerin Amerikan hegemonyasına ve küreselleşmeye, en azından kısa bir süreliğine tehdit oluşturması; üçüncüsü ve konumuz açısından önem arz eden, internet teknolojisinin 1991 yılından itibaren halk tarafından yaygın kullanımının başlaması ve dolayısıyla ticarileşmesidir (Eriksen, 2001: 8-11).

Castells’e göre, enformasyon teknolojisindeki devrim, belirli ölçülerde Sovyetler Birliği’nin ve diğer devletçi yapılanmaların yıkımına, bunun yanı sıra kapitalizmin daha etkin olmasına sebep olmuştur. Yeni toplumsal hareketlerin yükselişi; ulus, demokrasi, geleneksel sivil toplum örgütü yapılanmaları ve ataerkilliğin krizine bir cevap olarak karşımıza çıkmıştır. Bunun neticesinde, yeni bir toplumsal yapı (ağ toplumu), yeni bir ekonomi (küresel enformasyonel ekonomi) ve yeni bir kültür (“gerçek sanallık” kültürü) meydana gelmiştir.

“Gerçek Sanallık”, “Akışların Uzamı” ve “Zamansız Zaman” Kavramları

Sanal Cemaatler ve Gerçek Sanallık: Siyasi Yaşamın Yeni Ögeleri

Castell'in “gerçek sanallık” kavramını açıklamadan önce, “sanal gerçekliğin” ne anlama geldiğini ortaya koymak ve sanal cemaatlerden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bilindiği üzere internetin insan hayatında yoğun bir biçimde kullanılmaya başlamasıyla beraber, sanal dünya bireylerin birçok ihtiyacına cevap vermek üzere geliş(tiril)meye devam etmiştir. Sanal sohbet odalarından, sanal alışveriş merkezlerine, gazete ve dergilerden, evlilik sitelerine kadar birçok konuda faaliyet gösteren bir tüketim mekânı haline gelmiştir. Sanal gerçeklik (Virtual Reality – VR), önceleri bireysel olarak deneyimlenen bir durum şeklinde ortaya çıkmış, daha sonra internet sitelerinin bir diğerine bağlanması neticesinde, bireyler de birbirleriyle aynı sanal gerçeklik ortamı içerisinde etkileşime geçmeye başlamışlardır. Ayrıca, dış politika ve siyasi alanda 19. yüzyıldan beri etkili olan kamuoyu, günümüzde sanal alanda ve sanal gerçeklikte de tarafları etkilemeye devam etmektedir (Baum ve Potter, 2019: 748). Günümüzde, internet yolu ile, dünyanın herhangi bir yerinden bağlanılmak suretiyle bu deneyimi yaşamak mümkün hale gelmiştir. Bu deneyim beraberinde Rheingold'un Sanal Cemaatler (Virtual Communities) adını verdiği yapıyı meydana getirmektedir. Sanal cemaatler, ortak değer ve ilgi alanlarına sahip birey ya da organizasyonların, birbirleriyle iletişim kurmak için elektronik medyayı paylaşılan semantik bir uzam olarak kullanmak ve düzenli bir şekilde bir araya gelmek suretiyle oluşturdukları yapıdır. Kontolemakis, Kannelis ve Martakos'a göre, sanal cemaatlerin oluşumunda dört önemli mihenk taşı mevcuttur:

- 1977- ARPANET'in geliştirilmesi.
- 1978- İlk Sanal Cemaatin ortaya çıkışı. (SF-LOVERS)
- 1980- USENET
- 1990'lar America Online (AOL) (Kontolomakis vd. 2005: 1033).

Rheingold'un tanımından hareketle, sanal cemaat denildiğinde, kimi zaman iletişimin kendisi bir amaç haline gelse de ortak bir çıkar ya da amaç etrafında örgütlenen, kendi kendini tanımlayan interaktif, elektronik bir iletişim ağı anlaşılmaktadır. Castells'e göre bu cemaatler, konferans ya da bülten tahtası sistemleri gibi görece resmileşmiş olabilirler ya da belli bir zaman aralığında mesaj göndermek ya da mesaj almak üzere ağa bağlanan toplumsal ağlarla kendiliğinden kurulmuş olabilirler (Castells, 2008: 476). Castells, internet sosyolojisinin önde gelen ampirik araştırmacılarından Barry Wellman'ın “sanal cemaatler”in “fiziksel cemaatler”e karşıt olmadığına ilişkin bulgularını kendi tespitleriyle de desteklemektedir. Castells'e göre,

internet hızlı bir bireyselleşme ve çözülme sürecindeymiş gibi görünen bir toplumda toplumsal bağların geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Hatta bilgisayarlı iletişim çekingenlik göstermeden tartışmaya katılmayı teşvik eder ve sürece samimiyet katar (Castells, 2008: 478). Castells bu noktada “sanal cemaatler gerçek cemaatler midir?” sorusunu sorar:

“Hem evet, hem hayır. Cemaattirler, ama fiziksel değildirler; fiziksel cemaatlerin izlediği etkileşim ve iletişim kalıplarını izlemezler. Ancak “gerçekdışı” değildirler, farklı bir gerçeklik düzleminde işlerler. Çoğu zayıf bağlara dayanan, son derece çeşitlenmiş ve uzmanlaşmış, sağlam bir etkileşimin dinamikleriyle karşılıklılık ve destek üretebilen kişisel sosyal ağlardır... başka yaşam biçimlerinin taklidi değildirler, kendi dinamikleri vardır” (Castells, 2008: 440).

İletişim sürecine baktığımızda, kişilerarası iletişimin toplumsal iletişimden farklı olduğunu görmekteyiz. İlkinde belirli gönderenler ve alıcılar iletişimin öznesidirler. İkincisinde ise, yani “kitle iletişim” şeklinde adlandırıldığında, iletişimin içeriğinin tüm topluma nüfuz etme olasılığı mevcuttur. Kişilerarası iletişim interaktif iken, kitle iletişim interaktif olabileceği gibi genelde tek yönlüdür. Geleneksel kitle iletişimi tek yönlüdür (mesaj tek bir gönderenden çoklu alıcılara, kitap, gazete, film radyo ve televizyon yoluyla iletilir). Ancak, internetin topluma nüfuz etmesiyle birlikte, çoklu ve geri iletim alınabilir mesajların gönderilmesi ve alınması ile yeni bir interaktif iletişim şekli ortaya çıkmıştır. Castells, bu yeni iletişim formunu kişisel – kitle iletişimi (mass self-communication) olarak tanımlamaktadır. Bu iletişim şekli kitle iletişimdir çünkü, Youtube’den video ya da geniş kitlelere e-posta göndermek suretiyle küresel izleyiciyle ulaşma imkânı vardır. Ancak aynı zamanda kişisel iletişimdir çünkü, mesaj üretimi kişiye özgüdür, mesajın konusunu ve gönderilme şeklini kişinin kendisi belirler. Bu noktada De Rosney’in pronetarya kavramına dönersek, 20. yüzyılın geleneksel üretim ve dağıtım modellerine kitle medyasının damgasını vurduğu, ancak 21. yüzyılın ise “kitlelerin medyası”na ait olacağı teziyle karşılaşırız. De Rosney, “info-kapitalistler ile yani eski dönemlerden kalmış içeriği, haberi ve dağıtım şirketlerini hala elinde tutmaya çalışanlar ile, internet üzerinden haber ve bilgi üreticileri arasında yeni bir sınıfsal mücadele”den bahseder ve bu durumu e-devrim olarak nitelendirir (Atikkan ve Tunç, 2010: 103-104).

İnternetin yaygın kullanımıyla beraber, bu mecranın tüketicileri aynı zamanda onun üreticileri haline almıştır. Yani içerik yaratmakta ve ağı şekillendirmektedirler. Castells, ağın mimarisinin açık olduğunu ve kamunun yaygın erişimini desteklediğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra, ağın yayılma sürecinin en önemli itici gücünün üniversiteler olduğunu belirten Castells, ağdaki nüfusları yüzbinleri bulan ilk bilgisayar korsanları ve ağı hobi olarak benimsemiş kullanıcıların başlattığı sürekli yenilenme ve serbest erişim sürecinin sistemin açıklığını beraberinde getirdiğini de vurgulamıştır (Castells, 2008: 452-453). Bu noktada

bilgisayar korsanları yani hackerlar ile ilgili bir parantez açmak gerekirse, kendilerine ait bir manifesto yayınlamış, kendilerini ve yarattıkları dünyayı şu sözlerle tanımlamışlardır:

“Hackerler, dünyaya yeni şeylerin katılımına imkan yaratırlar. Bunlar her zaman büyük şeyler değildir, hatta iyi şeyler olmasına da gerek yoktur, ancak kesinlikle yeni şeylerdir. Sanatta, bilimde, felsefede ve kültürde, veri toplanabilir her tür bilginin üretiminde, o bilgi üretim sürecinden enformasyonun çıkarılmasında ve o enformasyon sayesinde dünya için yeni imkanların üretilmesinde, hackerler eskinin içinden yeniyi bulup çıkartırlar. Biz bu yeni dünyaları yaratırken, onu sahiplenmeyiz... Hackerler bir sınıftır, ancak soyut bir sınıftır” (Wark, 2004: 2).

Manuel Castells, özgür yazılım programı Linux örneğini de vermektedir. Linus Torvalds’ın tasarladığı bu yazılım, kullanıcıların serbest erişimine açılmış, aynı zamanda ve en önemlisi binlerce kullanıcının katkılarıyla geliştirilmiştir. Bu yolla “ağ” sürekli olarak kendini güncellemekte ve güçlendirmektedir. Castells’e göre, interneti ve destek sistemlerini, yasal düzenlemelere tabi tutma, özelleştirme ve ticarileştirme yönünde tüm çabalara karşın, internet içindeki ve dışındaki bilgisayarlı iletişim ağlarının temel özelliği yayılma güçleri, çok yüzlü merkezden uzaklık ve esneklikleridir. Rheingold’un biyolojik imgesine atıfta bulunarak, bu iletişim ağlarının “mikroorganizma kolonileri gibi yayıldıklarını” belirtmektedir (Castells, 2008: 474-475).

Castells, medyanın kültürü şekillendirdiğini, izleyici kitlesini standartlaşmış bir içerikle besleyen eski tarz medyanın yerini dar yayıncılık (narrowcasting) olarak adlandırılabilir multimedya ya da mikro-medya; bunun yanı sıra internetin çoklu iletişim yapısı ve medya içeriğinin üretici ve tüketicilerinin ayrımının azalmasının aldığını belirtmektedir. Bu yeni multimedya ortamı, bu yeni sembolik ortam, sanallığı gerçeklik haline getirmiştir (Bell, 2007: 77). Castells’e göre gerçek sanallığı üreten sistem, “gerçekliğin kendisinin tümüyle yakalandığı, tamamen sanal bir görüntü ortamına, görüntülerin yalnız deneyimlerin iletildiği ekran üzerinde kalmadığı, ama bizzat deneyim haline geldiği bir farz etme dünyasına yedirildiği sistemdir” (Castells, 2008: 498). Manuel Castells’in “Gerçek sanallık” kavramına verdiği örnek 1992 yılındaki Amerikan başkanlık seçimi kampanyası ile ilgilidir. Dönemin ABD Başkan Yardımcısı Dan Quayle, “Amerikan aile değerleri”ne vurgu yapmak üzere, sevilen bir televizyon dizisinin karakteri olan Murphy Brown ile olağandışı bir tartışmaya girişmiş, onu eleştirmiş, dizi karakteri Murphy Brown’da dizinin bir sonraki bölümünde ABD Başkan Yardımcısı Dan Quayle’ye karşılık vermiştir. Sonuçta Dan Quayle, Murphy Brown’un hayali dünyasının bir kahramanına dönüşmüştür. Castells’e göre bu örnekte sanallık, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı’nın seçilmesi süreciyle, fiilen etkileşime girmesi anlamında gerçeğe dönüşmüştür.

Akışların Uzamı ve Ağ Coğrafyasının Yeni Elitleri

Castells'e göre, günümüz toplum organizasyonunda enformasyon akışının merkezi bir hal alması sonucunda, birbirinden tamamen farklı ve uzak mekanlar, uluslararası ağlara entegre olmuş ve en dinamik sektörlerini bu ağa bağlama imkanına kavuşmuşlardır. Aslında Castells, mekânın önemini görmezden geliyor değildir ancak bir "coğrafi kopukluk" yaşadığımızı ortaya koymaktadır. Yeni gelişim çevresi, belirli mekanların refaha kavuşacağını ya da çöküntü alanı haline geleceğini belirler, ancak hepsinden önemlisi tüm bu mekanlar "ağ"a bağlıdırlar. Akışların uzamı denildiğinde, mekâna bağımlı olmayan, bununla beraber merkezi olmayan sermaye, emek, bilgi ve teknoloji akışlarının tümü anlaşılmalıdır. Castells, "akışların uzamı" kavramını ilk olarak *The Informational City* (1989) adlı çalışmasında ortaya koymuştur. Enformasyon işleme aktivitelerinin, imalat, hizmet ya da tarımda, sanayileşmiş ülkelerde yapısal belirleyici bir rolü vardır. Bilindiği üzere Castells, yeni ekonomik yapıyı enformasyon ekonomisi olarak betimlemektedir. Enformasyon işleme aktiviteleri; organizasyonel değişimler, ekonomik yeniden yapılandırma ve teknolojik yeniliklerin ortak etkisiyle çok büyük bir değişim göstermişlerdir. Bu değişimlerin sonucunda, yeni uzamsal yapılar ve daha da önemlisi yeni uzamsal bir mantık ortaya çıkmıştır (Castells, 1989: 167).

Ağın kendisi, çeşitli noktaların, merkezlerin ya da düğüm noktalarının çeşitli türlerdeki akışlarla birbirleriyle bağlanmasından ibarettir. Daha önce belirtildiği gibi bu, bilginin, maddi varlıkların, paranın ya da insanların akışı olabilmektedir. Akışların uzamı konusunda verilecek somut bir örnek, konunun anlaşılmasında bize yardımcı olacaktır. Castells'in "enformasyonel emek" olarak tanımladığı "ağ çalışanları" (networker) grubuna bakıldığında, Webster'in tabiriyle bu yeni ulus aşırı, kozmopolit teknokratik, yönetici göçebelerin, herhangi bir mekâna özel bir bağlılık hissetmediklerini, herhangi bir yerel ya da ulusal kimliğe karşı güçlü bir aidiyet duygusu taşımadıklarını görmekteyiz (Webster, 2006: 108). Onlar, Castells'in "akışların uzamı" adını verdiği düğüm noktalarında yaşamaktadırlar. Bu elitlerin yaşam alanı diyebileceğimiz, dünya çapındaki ağ, butik oteller, loftlar, havaalanlarındaki VIP salonları, seçkin restoranlar, kişisel danışmanlar ve yüksek kültüre ait faaliyetlerdir. Bell'e göre, bu ayrıcalıklı kitle, gelip geçtikleri ya da belirli bir süre için konakladıkları bu kentlerde kendi izlerini bırakmaktadırlar. Binalarda sürekli olarak yenilenen mimari tarzlar ve iç dizayn sürekli olarak yeniden üretilmekte ve bu göçebelerin "kondukları yerleri" evleri gibi hissetmelerine çalışılmaktadır. Bu şekilde, bahsedilen kozmopolit yönetici elitler, kendilerini yaşamakta oldukları kentten ayrı tutmakta, kendilerini çevreleyen "tehlikeli sınıflardan" gelişmiş teknoloji sayesinde izole etmektedirler (Bell, 2007: 65-66).

Ancak, düğüm noktaları olarak tanımlanan kent merkezleri, her ne kadar enformasyon ve iletişim teknolojileri sayesinde bir canlılık kazanmış gibi görünse de Amerika Birleşik Devletleri'nde dahi birçok muhit bu sürecin dışında kalmıştır. 2000 yılında yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, kentli nüfusun %12'si aşırı fakirlik, 6,7 milyonu ise yüksek fakirlik düzeyinde yaşamaktadırlar. Bu durum, geniş bir kitlenin Castells'in "süreç" olarak tanımladığı akıştan uzak kalmasını beraberinde getirmektedir. McGuirk, bypass edilmiş yani sürecin dışında kalmış bu bölgeleri, "yavaş mekanlar" olarak tariflerken, gelişmiş enformasyon ve iletişim teknolojisi (ICT) altyapısına ve entelektüel sermayeye sahip olan kent merkezlerini ise "hızlı mekanlar" olarak tanımlamaktadır. Birbirlerine fiberoptik ve dijital ağlar ve wireless teknolojisi ile bağlı olan bu "hızlı mekanlar", küresel ekonominin sıcak noktaları olarak karşımıza çıkmakta ve akış bu noktalardan sağlanmaktadır. Castells, ağlar coğrafyasını, "dahil olunan" olduğu kadar "haricinde kalınan" bir coğrafya olarak tanımlamaktadır (Fernback, 2005: 483-484).

Akışların uzamı kavramı, Castells'in cümleleriyle şu şekilde özetlenebilir: "Akışların uzamı, akış üzerinden işleyen, aynı zamanda gerçekleşen toplumsal pratiklerin maddi örgütlenmesidir". Castells'e göre akışların uzamı, onu oluşturan en azından üç maddi destek katmanının bir araya gelmesiyle tarif edilebilir. Birinci katman, toplumun ağlar oluşturmada stratejik önemi olan "elektronik bağlantılar devresi"dir. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, mikroelektriğe dayalı aygıtlar, telekomünikasyon, bilgi-işlem, yayın sistemleri ve hızlı ulaştırma gibi maddi desteklerdir. İkinci katman, yine daha önce bahsedilen "düğüm noktaları, merkezleri ve limanları"dır. Akışlar uzamı elektronik ağlara bağlı olmakla beraber, bu ağ, iyi tanımlanmış sosyal, kültürel, fiziksel ve işlevsel özelliklere sahip belli mekanları da birbirine bağlamaktadır. Castells, daha önce düğüm noktaları olarak bahsettiğimiz bu mekanları, "değiş tokuş yapan, ağ dahilindeki bütün unsurların rahat iletişimi için bir tür iletişim limanı rolü üstlenen yerler" şeklinde tanımlamaktadır. Üçüncü ve son katman ise, "hakim, yönetici seçkinlerin uzamsal örgütlenmesi"dir (Castells, 2008: 548-549, 551).

Zamansız Zaman: Steril ve Oyunlaştırılmış Savaşlar ve Ölümler Çağı

Manuel Castells, "zamansız zaman"ın yeni bir geçicilik kavramı olduğunu, akışlar uzamının mekanların varlığını ortadan kaldırmaması gibi, zamansız zamanın da yalnızca ağ toplumunda ortaya çıkan, hakim toplumsal bir zaman biçimi olduğunu söylemektedir. David Harvey'in "zaman-uzam sıkışıklığı" formülü ile mekanın zaman tarafından "yok edildiği", Anthony Giddens'in "zaman-uzam ayrılması" kavramı ile zaman ile uzam arasındaki bağlantının kesildiği söylenmiştir. Zamansız zaman kavramı; kişisel deneyimler haricinde,

saliseler içinde gerçekleşen finansal hareketlerde, “anlık savaşlar”da, yaşlanma karşıtı cerrahi müdahaleler ile “takıntılı bir biçimde ölümü engelleme eğilimi ve ölümle (zamanla) savaşma eğilimi”nde kendini göstermektedir. Castells’in “anlık savaşlar” ve “reddedilen ölüm” şeklinde tanımladığı ve “zamansız zaman” kavramı bağlamında ele aldığı bu durum, aynı anda hem geçicilik, hem de sonsuzluk kültürünü beraberinde getirmektedir.

Manuel Castells, ölümün reddedilmesi kavramını açıklarken, psikanalistlerin ve antropologların ritüel ve duyuşal olarak “yas tutma süreci”nin çok önemli olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ancak günümüzde, ölümün medyada tekrar tekrar gösterilmesiyle anlamsız hale getirildiğini, gösterilen ölümlerin hep başkasının ölümleri olduğunu ve dolayısıyla “kişinin kendi ölümünün” beklenmeyen yarattığı şaşkınlıkla karşılandığını belirtmektedir. Castells bu ruh halinin yaratılma sürecini şu sözlerle açıklamaktadır: “Ölümü hayattan silerek, bu inancın sürmesini sağlayacak teknolojik sistemi yaratarak hayatımız süresince ebediyeti inşa ediyoruz. Böylece ışığın kuşattığı o kısa an dışında, ebedileşiyoruz” (Castells, 2008: 600). “Anlık savaşlar” mantığında da aynı sürecin işlediğini görmek mümkündür. Vietnam Savaşı’nın son bulmasından bu yana stratejistler hala savaş çıkarma yolları aramakla meşguldürler. Çünkü ancak savaşlar sayesinde, ekonomik, teknolojik ve demografik güç olmak ve bu gücü diğer devletlere baskın çıkmak üzere kullanmak mümkündür. Bu yüzden ileri demokratik ülkelerde, savaşları toplum nezdinde kabul edilebilir kılmak için üç koşulun var olması gerektiği kabul edilmiştir:

1. Sıradan yurttaşları kapsamamalı, profesyonel bir ordu tarafından başlatılmalı, zorunlu askerlik, ancak ihtimal dışı sayılabilecek gerçekten istisnai koşullara saklanmalı.
2. Kısa olmalı, hatta hemen olup bitmeli; böylece insani ve ekonomik kaynakları tüketecek, askeri eylemin haklılığına dair soru işaretleri yaratacak denli uzun süreli olamaz.
3. Temiz, cerrahi olmalı; düşmana verilecek zarar bile makul sınırlar çerçevesinde tutulmalı, kamuoyundan mümkün olduğunca gizlenmeli; buna bağlı olarak bilgilerin değerlendirilmesi, imaj yapımı ve savaş yakından bağlantılı olmalı (Castells, 2008: 600).

Bu “steril” ve “anlık” savaşların kamuoyuna, yukarıda belirtilen üç koşula uygun bir biçimde yansıtılması vazifesini doğal olarak medya, bunun yanı sıra, savaşları normalleştiren (bir kısmı ağ üzerinden “oyunan”) bilgisayar oyunları ifa etmekteydi. Böylece 21. yüzyılın başında, 1980’ler ve 1990’lar arasında, kitle iletişim araçlarını askeri çıkarlarla ittifaka sokan büyük değişimleri tarif etmek için “ordu-eğlence tesisi”, “ordu-endüstriyel medya-eğlence şebekesi”, “ordu-enformasyon-eğlence tesisi” gibi terimler ve yapılar oluşturuldu. Bunun neticesinde

savaşlar, çok daha kolay biçimlendirilebilen, plastik bir olay haline getirilmiştir (Stahl, 2010: 48). Artık konvansiyonel savaş yerini enformasyon savaşına bırakmıştır.

Jean Baudrillard'ın (2001: 66) “gerçeğin cinayeti” olarak tanımladığı bu durum, gerek sanal ortamda, gerekse medyada, kitle iletişim araçları vasıtasıyla savaşların ne şekilde “oyunlaştırıldığını”, ıstırapın nasıl “normalleştirildiğini” gözler önüne sermektedir. Bilindiği üzere, Şubat 1991’de General Norman Schwarzkopf, Amerikan kamuoyuna savaşın bir video oyunu olmadığını belirtmiş, ancak on yıl sonra bu metafor doğal karşılanmaya başlanmıştır. Roger Stahl’a (2010: 44) göre, 11 Eylül saldırılarından sonra ise, gerçek savaş ve savaş oyunları, ortak sınırları silerek birleşmiştir. Artık oyunlar vasıtasıyla savaş, sahnelenebilir gerçek zaman içerisinde yeniden üretilmekteydi. Zaten Michael J. Arlen’in ünlü “oturma odası savaşı” sözüyle ifade ettiği durumda, savaş hâlihazırda izleyiciye “yumuşatılarak” ve “denetim altına alınarak” sunulup, akşam yemeğiyle tüketilen bir şey haline dönüştürülmüştür (Webster, 2006: 109).

Enformasyonelizmin Kara Delikleri: Suç ve Terörün Ağları

“Dördüncü Dünya”: Fakirliğin Küresel Boyutu

Enformasyonelizmin yükselişi, tüm dünyada eşitsizliğin ve toplumsal dışlanmanın da yükselişini beraberinde getirmiştir. Bu süreçle eşzamanlı ve bağlantılı olarak, eşitsizlik, kutuplaşma, fakirlik ve ıstırap da yükselişe geçmiştir. Castells’e göre, bu yeni enformasyonel toplumun karşı karşıya kaldığı, gözle görülür etkileri olan üç temel sorunu mevcuttur: Afrika’nın fakirleşmesi, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kentsel yoksullaşma ve çocukların küresel çapta istismarı. Sovyetler Birliği’nin devletçiliğinin çöküşü ve Sahra altı Afrikası’nın kapitalizmin dışında bırakılması ile beraber, bu coğrafyalardaki nüfusun yaşam şartlarında kayda değer bir düşüş meydana gelmiştir (Castells, 2001: 70).

Daha önce belirtildiği gibi, ağlar coğrafyası, “dahil olunan” olduğu gibi, aynı zamanda “haricinde kalınan” bir coğrafyadır. Bununla beraber, ağ toplumlarında sermaye birikiminin sağlanması, o ulusun ya da bölgenin teknolojik kapasitesiyle ilintilidir. Öyleyse yalnızca uluslararası bir eşitsizlikten bahsetmek yeterli olmayacaktır. Gelişmiş toplumların içinde bulunduğu ülkelerin belirli bölgeleri de bu eşitsizlikten pay almaktadırlar. Castells, bu noktada, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki eşitsizlikleri de ortaya koyar. Ona göre, 1990’lı yıllarda Amerika’da eşitsizlik, kutuplaşma, fakirlik ve ıstırapın ortaya çıkmasında, birbiriyle ilintili altı süreç etkin bir rol oynamıştır:

1. Endüstriyel ekonomiden, enformasyonel ekonomiye doğru kayma eğilimi ve iş gücünün yapısal değişimi.
2. Enformasyonel ekonominin yüksek eğitim düzeyini ödüllendirmesi ancak diğer taraftan, bu eğitim düzeyine ulaşmadaki eşitsizlikler.
3. Küreselleşmenin endüstriyel emek, piyasa ve üretim üzerindeki etkisi ve endüstriden kaçışı teşvik etmesi.
4. Emek sürecinin bireyselleşmesi ve ağa dahil oluşu.
5. İşgücünün gittikçe göçmenlerden oluşan bir yapıya bürünmesi ve ayrımcılığa maruz kalması.
6. Ataerkil yapının ayrımcılığına maruz kalan kadının, ücretli işçi olarak enformasyonel ekonomiye dahil olması (Castells, 2001: 136-137).

Amerika Birleşik Devletleri'nde enformasyonelizin yükselişiyle eş zamanlı olarak, zaten on yıllardır önemli bir sorun olarak varlığını sürdüren gettolaşma ve özellikle Afro-Amerikalıları barındıran ve kısmen Latin kökenlilerin de içinde bulunduğu şehir merkezlerindeki gettolar, eşitsizliğin, ayrımcılığın, ıstırabın ve toplumsal krizin gittikçe arttığı mekanlar olarak, Castells'in tabiriyle "enformasyonelizin kara delikleri" haline gelmişlerdir (Castells, 2001: 142). Manuel Castells'e göre, yeni bir enformasyonel/küresel ekonominin tesis edilmesiyle beraber; ulus-devletin (ve refah devletinin) krize girmesi, yerine yeni bir sosyalleşme türü konmaksızın ataerkil aile yapısının terk edilmesi, küresel ancak merkezi olmayan bir suç ekonomisinin ortaya çıkışı dolayısı ile gettolarda yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Castells tarafından "enformasyonelizin kara delikleri" şeklinde tariflenen dördüncü dünya, enformasyonelizin kendisinin belirli insan ve bölgeleri değerli ve değersiz olarak sınıflandırması neticesinde, sistemin dışında bırakılması ile ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın başında "İkinci Dünya" olarak adlandırılan devletçi yapıların çözülmesi ve Enformasyon Çağı'na ayak uyduramaması, "Üçüncü Dünya Ülkeleri" nin jeopolitik anlamda içlerinin boşalması yüzünden dördüncü dünya oluşmuştur (Ryser vd., 2017: 55). Dördüncü dünya, yalnızca Sahra altı Afrikası, Latin Amerika ve Asya'nın fakir bölgelerinden ibaret değildir:

"Dördüncü dünya, Sahra altı Afrikası, Latin Amerika ve Asya'nın fakir kırsal alanları [başta olmak üzere] dünyanın geniş alanlarını kapsar. Ancak [dördüncü dünya], dünyanın her ülkesinde, her şehrindeki toplumsal dışlanma mekanlarıdır. Dördüncü dünya, Amerikan şehir içi gettolarında, İspanya'daki gençlerin işsizliğinde, Kuzey Afrikalıların [bir mal gibi] depolandığı Fransız banliyölerinde, Japon Yosheba semtlerinde ve Asya'daki mega-kentlerin gecekondu muhitlerindedir. Bu bölgeler, suça, fahişeliğe, hastalığa, saldırganlığa ve evsizliğe terk edilmiş milyonların yaşadıkları yerlerdir... Günümüzde dördüncü dünyanın yükselişi, enformasyonel küresel kapitalizmin yükselişinden ayrı tutulamaz" (Castells, 2001: 169-170).

Bilindiği üzere, Amerika Birleşik Devletleri otuz yılı aşkın bir süredir, mal üretimine dayalı ekonomiden, hizmet üretimine dayalı ekonomiye doğru kaymıştır. Bu çeşitli kaynaklarda bilgi ekonomisi ya da post-endüstriyel ekonomi olarak adlandırılmaktadır. Sonuç itibariyle, sanayiye dayalı işkolları düşüşe geçerken, hizmet sektörü yükselmeye başlamıştır. Bilgi ve hizmete dayalı ekonomi denildiğinde, internet kullanımının sınıfsal avantaja dönüştüğünü, ancak onu kullanamayanların ve ulaşamayanların ya da diğer bir tabirle “internet okuryazarı” olmayanların bu avantaja sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Nüfusun büyük bir kesimi, bilgiye ve bu konudaki eğitime ulaşamamaktadır (Witte ve Mannon, 2010: 56). Bu durum, toplumların önemli bir kesiminin ağır haricinde kalmalarını beraberinde getirmektedir.

11 Eylül ve El Kaide: Ağa Dahil Küresel Köktencilik

Manuel Castells, köktendinciliği şu şekilde tarif etmektedir: “Köktendincilik; bireysel davranış ve toplumun kurumlarının, Tanrı’nın kanunlarından üretilmiş normlarca kimliklendirilmesi ve bu kuralların Tanrı ile insanlık arasında arabuluculuk yapan sarsılmaz bir otorite tarafından yorumlanması sonucunda kolektif bir kimliğin inşa edilmesidir”. Castells’e göre, köktendincilik insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüştür ancak yeni binyılda, kimlik oluşumu sürecinde çok daha güçlü ve etkin bir biçimde ortaya çıkmıştır. İslami köktendinciliğe göre, bir Müslüman vatandan (belirli bir ülke, toprak parçası) ziyade, ümmete sadakatle bağlı olmalıdır. Bu evrensel kardeşlik, inananlar arasında ayrışma yarattığı düşünülen ulus-devletin kurumlarını yürürlükten kaldırmaktadır. Ümmetin genişlemesi ve güçlenmesi için “cahiliye”ye yani Allah’ın kurallarına uymama haline karşı savaş verilmelidir. İnsanlığın yücelmesi ve İslam’ın kurallarının yeniden hâkim kılınması için ilk mücadele Tanrı’nın yasalarından kopuk yaşayan, seküler İslam toplumlarında verilmeli ve daha sonra tüm dünyaya yayılmalıdır. İşte, cihat (İslam yararına mücadele) bu günahkâr gruplarla, son çare olarak kutsal bir savaşla da sonuçlanabilecek, bir mücadeleyi içermektedir. Tüm bu mücadelelerin nihai sonucu, Tanrı’nın yasalarını tüm dünyada hâkim kılmak ve Dar-ül İslam (İslam toprakları) ile Dar-ül Harb arasındaki mücadeleyi sona erdirmektir (Castells, 2010: 14-15).

İslami köktendincilik tanımından hareketle, Manuel Castells, El Kaide’yi ve onun temsil ettiği şeyi bir toplumsal hareket olarak tanımlamaktadır. El Kaide, her ne kadar klasik İslami köktendinci bir hareket olarak görülmekteyse de organizasyon olarak ve taktikleri itibariyle küresel bir yapılanma olarak ortaya çıkmıştır. Kimlik prensibine uygun bir tanımlamadan ziyade, karşıtlarının tanımlamasıyla inşa edilmiştir. Küresel hedefi, Müslüman topraklarının inançsızlardan kurtarılmasıdır (Afganistan’ı Sovyetler Birliği’nden, Suudi Arabistan’ı Amerika Birleşik Devletleri’nden, Filistin’i İsrail’den vb.). Bununla beraber, Amerika Birleşik

Devletleri'ni Batı'nın güç merkezi ve dünyadaki kapitalist düzenin müsebbibi olarak tanımladığı için dünya üstündeki her coğrafyada bu yapıya karşı savaş verdiği iddiasındadır. Manuel Castells, El Kaide'nin yapısını açıklarken “[Bu] ne İslami köktendinciliktir ne de siyasal İslamcılıktır. Köktendinci, terörist, küresel bir ağdır” tanımlamasını yapmaktadır. Castells'e göre bu komplike ağ yapısının kökleri, Pakistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı mücahidleri yetiştiren, CIA destekli, eğitim kamplarında aranmalıdır. El Kaide yapılanması, birbirinden bağımsız köktendinci hareketleri bir araya getiren, “*küresel güç* Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerine karşı, *küresel cihad* ilan eden küresel bir terör ağıdır”. Bir dönem, Afganistan'daki Sovyet tehdidini durdurmak için desteklenen ve Amerika Birleşik Devletleri'nce oluşturulan mücahit ağı, Soğuk Savaş dönemi sona erdiğinde “enformasyon çağının ilk küresel savaşını” yani “İslami terör ağlarının Amerika'ya karşı savaşını” başlatan grup haline gelmiştir (Castells, 2010: 110-111).

El Kaide yapılanmasında, ağa dahil olmak kritik bir öneme sahiptir. Her ne kadar, örgütün çekirdek bir lider kadrosu mevcutsa da bir emir – komuta yapılanması yoktur. El Kaide'nin mücadele prensibi oldukça basittir: “Herhangi bir zaman ya da mekânda, saldırabileceğin kadar güçlü saldır. Düşman, her şeyden önce, Amerikan hükümeti ve Amerikan şirketleri ve vatandaşlarıdır”. Ancak, bununla beraber “Müslüman toplumlar ile inançsızların sembolik iletişim noktaları da saldırılacak yerler arasındadır: havaalanları, çokuluslu şirketlerin tesisleri, taşımacılık rotaları, küresel turizm merkezleri”. Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere tüm Batı dünyasının bir savaş alanı olduğuna ilişkin böylesi bir görüş, Şeyh Ömer Abdülrahman tarafından da şu şekilde ortaya konmuştur: “Onların [Batıların] ulaşım ağlarını tahrip edin, ekonomilerini çökertin, şirket binalarını yakıp yıkın, gemilerini batırın, uçaklarını düşürün. Onları denizde, havada ve karada öldürün” (Wright, 2006: 177).

Mekâna bağımlı olmaksızın ve aynı zamanda belirli bir merkezi olmayan, sermaye, emek, bilgi ve teknoloji akışının var olduğu günümüz ağ toplumlarında, aynı prensipten hareketle, terör ve suç hangi iletişim mecralarını kullanarak, akışların uzamına dahil olmaktadır?

Daha önce belirtildiği gibi, El Kaide, geniş otonomiye sahip hücrelerden oluşmaktadır. Sadece 11 Eylül saldırısı gibi büyük çapta etki yaratabilecek olaylar, örgütün merkezince planlanmaktadır. Bu süreç içinde, gelişmiş iletişim teknoloji alt yapısı kullanılmış, doğal olarak internet, özellikle şifrelenmiş e-postalar yoluyla haberleşme sağlanmıştır. Uydu telefonları – daha önce militanlarca kararlaştırılmış çeşitli şifreli mesajların iletilmesi için – vasıtasıyla, küresel bir iletişim ağı kurulmuştur. Kamuoyuna mesaj vermek için kaydedilen videokasetler

ise, CNN'in alternatifi olarak görülen, "küresel – bağımsız Müslüman ağı" El Cezire vasıtasıyla medyaya servis edilmektedir (Wright, 2006: 136).

CNN'den Henry Schuster, bir El Kaide hücre evini anlatırken, örgüt için iletişim araçlarının ne denli önemli olduğunu ve aynı zamanda nasıl bir propaganda silahı olarak kullanıldığını şu çarpıcı örnekle belirtmektedir:

"Kalaşnikovlar vardı. Zannedersen üç düzine kadardı. Binlerce mermi mevcuttu. Plastik patlayıcılar ve başka türde patlayıcılar vardı. RPG'ler ve SAM 7 füzeleri vardı. Ancak, Suudi güvenlik güçleri, bu saydığım mühimmatlar haricinde, bir terörist grubunun, özellikle El Kaide terör örgütünün kesinlikle ihtiyacı olacak başka şeyleri de bulmuş ve onlara el koymuştu. Bunlar bilgisayarlar, video kameralar ve bunun yanı sıra yüksek hızda İnternet bağlantısıydı" (Schuster, 2005: 113).

Schuster, El Kaide'yi, on dördüncü yüzyıl toplumunu hedefleyen, ancak bu hedefine ulaşmak için 21. yüzyıl teknolojisini kullanan bir örgüt olarak nitelendirmektedir. Ona göre, bu örgütün medya ile ilgili bir saplantısı mevcuttu. El Kaide'nin 11 Eylül saldırılarını düzenlemeden önce dört komite kurduğunu, bu komitelerden birinin Medya Komitesi olduğunu söyleyen Schuster, 1990'ların başından beri bu komitenin başında olan kişinin adının Ebu Musab Reuter olduğunu belirtmektedir (Schuster, 2005: 115). Medya Komitesi'nin görevi, geleneksel Batı ve Arap medyasını ele almaktı. El Kaide örgütünün gerçekleştirmiş olduğu 11 Eylül saldırıları, Amerikan toplumunda güvenliğe ilişkin kaygıların artışına ve psikolojik travma haline yol açmıştır. Beverley Milton-Edwards ve Peter Hinchcliffe'nin (2008: 121) deyiimiyle 11 Eylül, "1945'ten sonra, tüm dünyanın insan yaşamının kırılganlığını ve acizliğini, durup düşünerek anladığı gün"dür. Amerikan askerî, siyasi ve ekonomik gücünü simgeleyen Washington ve New York'taki binalara yapılan bu saldırılar, binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan bir terör eylemi olmasının yanı sıra, Amerikan halkının korkunç bir savunmasızlık hissine kapıldığı, önemli sonuçları olan bir eylemdir. 11 Eylül'ün beraberinde getirdiği bu şok dalgası, tüm dünyayı sarmıştır. Castells ve arkadaşlarına göre, günümüz Amerikasında artık iletişim teknolojilerinin, özellikle kablosuz iletişimin kullanımı, 11 Eylül saldırılarından bağımsız olarak düşünülemez. Cep telefonları, özellikle o günkü olaylarda önemli bir işleve sahip olmuştur. Olay anında cep telefonlarının, arama kurtarma aktivitelerinin koordinasyonu, kaçırılan uçaklardaki durumunu anı anına bildirme, mağdurların sevdikleriyle vedalaşmasını sağlama gibi kullanım alanları mevcuttur. Kriz zamanlarında, iletişim teknolojileri, yaşam ve ölüm arasındaki çizginin belirleyicisi konumuna gelmiştir. Araştırmacıların, "iletişimin iki ucu keskin kılıcı" şeklinde nitelendirdikleri cep telefonları, aynı zamanda hava korsanlarının planlarını uygularken işlerini kolaylaştırmıştır (Castells vd. 2004).

Öfkenin ve Umudun Ağları: Yeni Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketlerin organizasyonunda iletişim araçlarının yeri oldukça önemlidir. 1979 İran Devrimi'nde, Ayetullah Humeyni'nin düşüncelerini yaymak için telefon vasıtasıyla doldurulan ve cami minarelerinden hoparlörler yolu ile yayınlanan teyp kasetleri kullanılmıştır. Binlerce teyp kaseti ise evlerde dinlenmek üzere halka dağıtılmıştır. 1989 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki toplumsal olaylarda faks makineleri, Polonya'da video kasetler, Romanya'da televizyon yayınları önemli roller oynamışlardır. John Kifner, Romanya'da Çavuşesku'nun diktatörlüğünün yerini bir tür "videokrasi"nin aldığını ve bu ülkedeki hareketin "televizyondan canlı yayınlanan ilk devrim" olduğunu belirtmektedir (Sreberny ve Mohammedi, 1994: xix). Günümüzde ise, toplumsal hareketlerin başladığı ve yayıldığı ortam internet ağıdır. Fikirlerin ve imajların, hükümetlerin denetiminin ötesinde yer bulduğu bir ortam haline gelmiştir internet.

Castells'e göre ekonomik sıkıntılarla, siyasi sinizmle, kültürel boşlukla ve kişisel umutsuzlukla kararmış bir dünyada, bir zamanlar finansın sihirbazları olarak görülenler toplum nezdinde küçümsenmeye başlanmışlar, siyasetçiler ve hükümetler yozlaşmış yalancılar olarak tanımlanmışlardır. Bunun yanı sıra medyaya yönelik güven de tükenmiştir. Tüm bu kurumlara karşı artan güvensizlik sebebiyle, toplum sözleşmesi ortadan kalkmış ve yaşam, hayatta kalmak için bireysel bir mücadeleye dönüşmüştür. Ancak, yalıtılan bireyler bir şekilde tekrar bir araya gelmek zorundadırlar. Çok uluslu şirketlerin hakimiyetinden görece uzak bir iletişim kanalı olan internet üzerinden üzüntülerini ve umutlarını paylaşan bireyler, birbirleriyle buluşmakta ve ağlar oluşturmaktadırlar. Onların birliktelikleri, korkularının üstesinden daha rahat gelebilmelerini sağlamaktadır. Birbirleriyle hayallerini ve umutlarını paylaşmak isteyen bireyler, siber dünyanın kendilerine sunduğu güvenli ortamda bir araya gelmişlerdir. Her yaşta ve her durumdan insan bir araya gelerek korkularının ve ümitsizliklerinin üstüne beraberce gidebilme imkânı bulmuşlardır. İnternet vasıtasıyla salgın biçiminde yayılan bu birlikteliğin neticesinde, bireyler siber dünyadan gerçek mekanlara doğru akabilme cesareti gösterebilmişlerdir. Hareketlenme, kuzeyde ve güneyde, İzlanda ve Tunus'ta ve akabinde dünyanın her köşesinde başladı. Castells'e göre bu isyanın tek sebebi ekonomik kriz, fakirlik ya da daha fazla demokrasi arayışı değildi. Bu durum, aslında iktidardakilerin, siyasi, ekonomik ya da kültürel alanda yaptıkları bilinçli hatalarla, kibirlere ve aşağılanmaya karşı toplumun yeniden itibar elde etme çabası olarak değerlendirilmelidir. Bu insanlar korkuyu öfkeye, öfkeyi ise daha iyi bir dünya için umuda dönüştürmüşlerdir (Castells, 2012, 3).

Castells'e göre, her zaman kullanılmaya hazır şiddet ve devletin kontrolü ile sağlanan gücün karşısında her zaman bir karşıt güç olagelmıştır. Ancak, insanların fikirlerinde anlam inşa etmek her zaman için gücün daha kararlı ve stabil bir kaynağıdır. Yani "insanların fikirlerini biçimlendirmek, onların vücutlarını işkenceden geçirmekten daha etkili bir yoldur" (Castells, 2012, 5). Ancak eğer bir halkın ya da topluluğun çoğunluğu, devlet tarafından tanımlanmış yasaların ya da normların zıttı bir düşünceye sahipse sistem mutlak surette değişecektir. Bu yüzden temel mücadele, insanların zihnindeki anlamı inşa etme çabasıdır. Günümüzde eğer temel güç ya da iktidar ağları küresel finansal ağlar ve küresel multimedya ağların birlikteliğiye, karşıt güç daha önce bahsettiğimiz kişisel-kitle iletişimi sürecidir. Kişisel-kitle iletişimi, ister bireysel isterse toplumsal olsun, sıradan insanın kendisini ifade etmesi için teknolojik bir platform sağlar. Bu yüzden hükümetler internetten korkmakta ve şirketler onunla bir tür aşk-nefret ilişkisi içinde bulunmaktadır. Eğer iletişim, enformasyon paylaşımı yolu ile anlam değiş tokuşu süreciyse, iletişim ağları gücün kaynağıdır.

Ağa dahil toplumsal hareketler ilk önce Arap dünyasında başladı. Tabii ki böylesi bir oluşum Castells'in tabiriyle Arap diktatörlerin cinayete varan şiddet uygulamalarıyla karşılaşmıştır. Bunun devamında, yanlış yönetilen bir ekonomik krizin sonucunda Avrupa'da; yani İspanya'da, Yunanistan'da, Portekiz'de, İtalya'da ve İngiltere'de toplumsal hareketler baş göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde tıpkı Avrupa'da olduğu gibi spontane bir şekilde ve hükümetin krize sebebiyet veren finansal elitlerin yanında yer almasına tepki olarak Occupy Wall Street (Wall Street'i İşgal Et) hareketi ortaya çıkmıştır. Hareketin mottosu olan "99" tabiri, halkın ezici bir çoğunluğunun haklarının %1'in çıkarları için kurban edildiğini anlatmaktaydı.

Tunus, bu toplumsal hareketlerin başladığı noktaydı. Ülkenin güneyinde 40.000 nüfuslu küçük bir yerleşim olan Sidi Bouzid şehrinde, 26 yaşındaki bir sokak satıcısı Muhammed Bouazizi'nin 17 Aralık 2010 tarihinde kendisini bir devlet binasının önünde ateşe vermesiyle başladı her şey. Bu görüntülerin Bouazizi'nin kuzeni tarafından internette paylaşılmasından saatler sonra, aynı sıkıntıları, aynı aşağılanmaları yaşadığını hisseden yüzlerce genç, aynı binanın önünde toplanarak tepkilerini ortaya koymaya başladılar. Eylemlerin görünen nedeni, işsizlik, yüksek enflasyon ve hayat pahalılığıydı. Ancak sonucunda Zeynel Abidin Ben Ali'yi ülkenin yönetimini bırakmaya zorlayacak şey, yalnızca bu nedenler değildi. Ben Ali ile ilgili rahatsızlıkları arttıran unsurlardan en önemlisi, yine internet vasıtasıyla (Wikileaks) yayılan yolsuzluk belgeleriydi. Tunus'ta 1980li yıllarda da buna benzer ekonomik sıkıntı temelli isyanlar baş göstermiştir. Ancak hiçbiri, zamanın yöneticisi Habib Burgiba'nın ülkeden

kaçmasına ya da hükümetini devirmeye yönelik hareketler değildi. Bununla beraber, Ben Ali'nin işe alımları artıracığına ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını düşüreceğine dair söz vermesine rağmen isyan hız kesmedi. Bu isyanların esas sebebi, göstericilerin diktatörlüğe karşı tepki göstermeleriydi (Angrist, 2011: 75-76).

Gösteriler ülke çapında hızla yayıldı. Facebook, Youtube ve Twitter'in kullanıcılarına sağladığı görece özgür iletişim ortamı ile kentsel mekânın işgali, Tunus devrimi için hibrit bir kamusal özgürlük alanı meydana gelmesini sağlamıştır. Ben Ali ülkeyi terk etmiş olmasına rağmen, göstericiler eski rejimin tüm kalıntılarının yok olup gitmesini istemekte ve siyasi özgürlük, basın özgürlüğü ve yeni seçim yasasıyla gerçek demokratik seçimlerin yapılmasını talep etmekteydiler. Göstericiler, işgal ettikleri alanlarda yaptıkları tartışmaların videolarını sadece Arapça değil, tüm dünya kamuoyu ile paylaşmak için Fransızca ve İngilizce dillerinde olmak kaydıyla yaymışlardır. Hareketi başlatanlar, çoğunlukla işsizlikten mustarip, iyi eğitilmiş gençlerdi. Bunların büyük çoğunluğu internet teknolojisine hakimdi. İnternette yayılan bu özgür sesler, hükümetin kontrolü dışındaki yayın organlarında ve özellikle El Cezire'de yankı bulmuştur. El Cezire ile Tunuslu göstericilerin videoları, resimleri ve bilgileri Youtube'a yüklemek suretiyle yaptıkları yurttaş gazeteciliği faaliyeti arasında sembolik bir bağ oluşmuştur. Devletin resmi televizyon kanalı sadece propaganda yapmaktan öteye geçmediği için Tunus halkının kentlerde yaşayan %40'ı El Cezire'yi izlemekteydi (Castells, 2012: 27).

Tunus İnternet Topluluğu Başkanı Khaled Koubaa, devrimden önce ülkede 2 milyon Facebook kullanıcısı olduğunu ve devrim esnasında sosyal medyanın hayati bir öneme haiz bulunduğunu belirtmektedir. Muhammed Bouazizi olayının bir benzeri, olaydan üç ay önce Monastir kentinde meydana gelmiş ancak kayıt altına alınıp, sosyal medya vasıtasıyla dağıtılmadığı için etkili olamamıştır. Zeynep Tüfekçi'ye göre ise, Tunus'ta 2008'de yaşanan olaylar, o dönemde yalnızca 28.000 Facebook üyesi olduğu için halk üzerinde etkili olamamış ve başarıya ulaşamamıştır (Khondker, 2011: 676-677). Manuel Castells, Tunus'un Arap dünyasında başlayan toplumsal olayların merkezi olma sebebini şu üç koşulun birlikteliğine bağlamaktadır:

1. Herhangi resmi ve geleneksel liderliği reddeden -hareketin belirli bir lideri mevcut değildi- işsiz ve eğitilmiş bir kitlenin aktif olarak varlığı.
2. On yılı aşkın bir süredir rejimi eleştiren güçlü bir siber aktivizm kültürünün varlığı.
3. Ev bağlantıları, okullar ve internet kafelerde olmak üzere internet kullanımının yaygınlığı (Castells, 2012: 29).

Mısır'daki toplumsal hareketler de Tunus'a benzer bir biçimde baskı, adaletsizlik, fakirlik, işsizlik, cinsiyet ayrımcılığı ve polis vahşeti gibi sebeplerle başlamıştır. 2008 yılında Mahalla el Kubra bölgesinde grev yapan işçilere destek vermek amacıyla kurulan 6 Nisan Gençlik Hareketi, 70.000 takipçisi olan bir Facebook grubu oluşturmuştur. Bu hareketin önemli isimlerinden Velid Rashid, Esmâ Mahfuz, Ahmed Mahir, Muhammed Adil ve diğer aktivistler, 25 Ocak tarihinde Tahrir Meydanı'nın işgalinde önemli rol oynadılar. Mısır'daki olaylarda da internet aktif bir biçimde kullanılmıştır. Mısır polisindeki yozlaşmayı gösteren bir videoyu yaydığı için İskenderiye'deki bir internet kafede ölesiye dövülen aktivist Khaled Said anısına kurulan “We are all Khaled Said” (Hepimiz Khaled Said'iz) Facebook grubu etrafında yüzbinlerce insan birleşmiştir. Bu gruptakiler, Mısır'ın Milli Polis Günü olması bakımından önemli sembolik anlam taşıyan 25 Ocak tarihinde İçişleri Bakanlığı önünde toplanarak polis şiddetini protesto etme kararı almışlardır. Ortadoğu coğrafyasında “Devrim ateşini yakan vlog” olarak bilinen Esmâ Mahfuz'un Facebook sayfasında paylaştığı görüntü Mısır'daki olayların başlaması açısından oldukça önemlidir. Bu özelliklerinden dolayı, Tunus ve Mısır devrimleri Facebook ya da Twitter devrimleri olarak adlandırılmaktadır. 25 Ocak tarihinde başlayan gösterilerin başarıya ulaşması için, çoğu Mısırlının daha önce almaktan korktukları riskleri almaya başlaması ve bu rejimin er geç yıkılacağına inanması gerekmektedir. Dört önemli faktör, toplumda bu bilincin oluşmasını sağlamıştır. Bunlardan birincisi çevrimiçi cemaatlerin varlığıdır. Bir diğer sebep yine Castells'in de önem atfettiği uydu yayınlarıdır. Üçüncüsü, Tunus Devrimi'nin etkisi ve son olarak da gençlik hareketinin organizasyonel becerisidir (Rutherford, 2013: 40-41).

Mübarek karşıtı gösterilerde, Mısırlı bir siberaktivistin tweeti, yeni medyanın devrimdeki rolünü abartarak da olsa şöyle ortaya koyar: “Facebook'u gösterileri tarihlemek, Twitter'i koordine etmek, YouTube'u da dünyayla paylaşmak için kullandık” (Khondker, 2011: 677). Mısır'da dijital medya polis şiddetinin, adaletsizliğin ve vahşetin hikayesini anlatmak için kullanılmıştır. Sonuç olarak yeni medya, protestocuların spesifik siyasi amaçlarını gerçekleştirmeleri, yani Başkan Hüsnü Mübarek'i iktidardan indirmek için koordine olmalarını kolaylaştırmıştır. Ancak bu noktada bir parantez açmamız gerekmektedir. Samir Amin'in (2011: 17) belirttiği gibi, “daha önceleri Amerika tarafından desteklenen, 1.200.000 kişiden oluşan vahşi bir polis aygıtı üzerine inşa edilmiş” anti-demokratik bir sistem, nasıl olmuştur da bir anda gözden çıkarılmış ve kurban edilmiştir? Üstelik emperyalist güçlere göre bu rejim Mısır'ı olası bir İslamcı rejimden korumaktaydı. Ancak siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı başlayan devrime engel olamayacağını anlayan ABD, laik bir demokrasinin tesisinin yerine ılımlı ve uyumlu bir Müslüman Kardeşler alternatifine destek vermeyi göze almıştır. ABD'nin

model olarak sunduğu ülke ise Türkiye'dir. ABD bu yüzden Müslüman Kardeşler'in ılımlı kanadıyla görüşmeler yapmaktadır.

Occupy Wall Street hareketi, Tunus'tan ve Tahrir Meydanı'ndan yani Mısır devriminden etkilenmiş bir harekettir. Castells tarafından "lidersiz" ve "spontane" bir hareket olarak nitelendirilen Occupy Wall Street'in fikir babalarından Kalle Lasn bu etkilenme durumunu şu sözlerle anlatmaktadır: "2011 yazında hepimiz ne yapmamız gerektiği konusunda fikir yürütüyorduk. Tunus'ta olanlardan ilham aldık ve Amerika'nın böylesi bir galeyana artık hazır olduğunu düşündük" (Clancy-Smith, 2013: 27). Occupy Wall Street, 2008 yılındaki ekonomik krizin beraberinde getirdiği toplumsal ve ekonomik eşitsizliklere karşı, 2011 yılında başlayan uluslararası bir protesto ağıdır. OWS, aynı zamanda dijital ortamda doğmuştur. Öfke ve işgal çağrısı, Adbusters, AmpedStatus ve Anonymous gibi çeşitli bloglarda dile getirilmiş, Facebook ve Twitter vasıtasıyla yayılmıştır. İnternetteki sosyal ağlar, insanların kamusal alanı işgal etmesi için gerekli ortamın oluşmasını sağlamıştır. İşgal edilen alanlarda kamplar oluşturulduğunda, internet bağlantıları sağlanmış ve kampların birçoğu kendi web sitelerini kurmuş ya da Facebook'ta gruplarını oluşturmuşlardır. Bu Facebook grupları, küçük ve yeterince teknolojik donanıma sahip olmayan kamplar için web sitesi işlevi görmüş ve üyelerin birbirleriyle iletişim kurmalarına yardımcı olmuştur (Castells, 2012: 29). Thorson, Driscoll ve arkadaşlarına göre (2013: 427), Occupy Wall Street hareketi üç safhadan geçmiştir. İşgal öncesi dönem, 13 Temmuz 2011 yılında Adbusters'ın ABD'de bir "Tahrir anı" yaratma çağrısı ile başlamıştır. İşgal dönemi, 17 Eylül'de New York şehrinde ilk kamp kurulduğunda başladı. Her ne kadar bu sürecin tam olarak ne zaman sona erdiği tam olarak belli olmasa da 1 Ocak 2011 tarihi itibarıyla çoğu büyük tam zamanlı kamp alanı boşaltılmıştı. Son olarak, OWS hareketi, gösteriler, protestolar ve çevrimiçi aktiviteler ile işgal sonrası sürecinde devam etmektedir.

Benzer bir biçimde İspanya'daki İndignados hareketi de 15 Mayıs 2011 yılında *Democracy Now!* (Demokrasi, Şimdi!) platformunda viral bir şekilde yayılmak suretiyle başlamıştır. Aslında, hükümetlerdeki yozlaşmaya tepkiymiş gibi görünüyorsa da İspanya çapına yayılan hareketin temel karşıtlığı kapitalizme yöneliktir (Nez, 2016: 122). Birçok yazar, 15 M olarak da bilinen bu hareketi "bağlantılı hareket" (accion connectiva) olarak tanımlamıştır. İnteraktif ve çevrimiçi medyanın yoğun bir biçimde kullanıldığı bu hareket, sosyal hareketler için bir yeni paradigma olmuştur (Casas, Davesa ve Congosto, 2016: 74).

Castells, tüm bu toplumsal hareketlerin ortak noktalarını şu şekilde belirlemiştir:

- “1. Bu hareketler çoklu biçimde şebekelenmişlerdir. İnternet ve mobil iletişim çok önemli olmakla beraber, şebekeleşme biçimi çoklu biçimlidir. Çevrimiçi ve çevrimdışı sosyal ağlardan oluşur. Bununla beraber, daha önce var olan sosyal ağları içerdiği gibi, hareketlerin başladığı dönemde oluşturulan sosyal ağları da içermektedir.
2. Bu hareketler genellikle internetteki sosyal ağlar vasıtasıyla başlamış olsalar da kentsel alanı işgal etmek suretiyle gerçek bir hareket hüviyetine kavuşurlar. Siber alan ve kentsel alanın birlikteliği, Manuel Castells’in “otonomi alanı” dediği üçüncü bir alanın oluşmasını beraberinde getirmektedir. Otonomi alanı, ağlaşmış toplumsal hareketlerin yeni bir uzamsal biçimidir.
3. Hareketler, yerel oldukları kadar küreseldirler. Kendilerine has sebeplerle ortaya çıkarlar. Kendi ağlarını oluştururlar. Ancak, dünya ile bağlantılı olduklarından ve başka hareketlere ilham kaynağı olmalarından dolayı küreseldirler.
4. Tarihteki diğer toplumsal hareketlerde olduğu gibi kendi zaman biçimlerini yani zamansız zamanı üretirler.
5. Ortaya çıkış biçimleri açısından bakarsak, bu hareketler spontane gelişir ve genellikle bir öfke kıvılcımıyla tetiklenirler. YouTube, hareketlerin ilk dönemlerinde genellikle kalabalıkları mobilize eden bir araçtır. Polisin ya da devletçe desteklenen çetelerin vahşi baskısına dair görüntüler buradan paylaşılır ve bu durum öfkenin artmasına sebep olur.
6. Hareketler, bir virüs gibi bulaşıcıdır. Bu, internet ağlarının doğasında olan bir durumdur.
7. Öfkenin umuda evrilmesi, otonomi alanında yapılan tartışmalar sayesinde başarılıdır. Kararlar genellikle harekete katılanların kurdukları meclislerde verilir. Herhangi bir kurumun ya da kişinin iktidar sahibi olmasını reddettikleri için bu hareketler lidersiz hareketlerdir.
8. Bu hareketlerde sürekli özeleştirilme yapılmaktadır.
9. Prensipte tüm bu hareketler, sivil itaatsizliğe dayanan barışçıl hareketlerdir.
10. Diktatörlük rejimini yıkmak gibi tekil bir amacı olmadığı müddetçe, bu hareketler genellikle bir programa bağlı değildirler” (Castells, 2012: 221-227).

Sonuç

Manuel Castells ile ilgili olarak yapılan bu çalışmada, öncelikli olarak yazarın en önemli eseri Enformasyon Çağı üçlemesi temel alınmıştır. 25 yıllık çabanın ve çalışmanın bir ürünü olan bu üçleme, birçok eleştirmen tarafından, günümüz toplumlarında enformasyonun rolünü açıklayan en önemli eser olarak takdim edilmektedir. Bu çalışmada, yazarın önemle üstünde durduğu temel kavramlardan, ağ toplumu, enformasyonelizm ve bu temel kavramlarla ilintili olarak, gerçek sanallık, akışların uzamı ve zamansız zaman konularına değinilmiştir. Bilindiği üzere, ağlar coğrafyası “dahil olunan” olduğu kadar “haricinde kalınan” bir coğrafyadır. Dolayısıyla, “ağ coğrafyasının elitleri” ya da bir anlamda “dünya vatandaşları” şeklinde tanımlanabilecek, “iyi eğitilmiş, enformasyonel ekonomi ağına dahil, akışların uzamının düğüm noktalarında yaşayan, ulusal kimliğe karşı güçlü bir aidiyet duygusu taşımayan” bir kitlenin

yanı sıra; bu kozmopolit, yönetici elitlerden ve onların yaşam alanlarından ayrı tutulan “tehlikeli sınıflar” ya da “ağ coğrafyasının haricinde kalanlar” da mevcuttur. Manuel Castells’in dördüncü dünya olarak tanımladığı bu coğrafyada “ağ coğrafyasının elitlerinin zevkine göre dizayn edilen dünya çapındaki butik oteller, loftlar ve hava alanlarındaki VIP salonlarının” yerini “suçun, fahişeliğin, hastalığın, saldırganlığın ve evsizliğin” aldığı görülmektedir. Bypass edilmiş, yani sürecin dışında bırakılmış bu bölgeler, gelişmiş enformasyon ve iletişim altyapısına sahip olmadıklarından “yavaş mekanlar” olarak tariflenmişlerdir. Teknoloji devrimi ve dünyada kapitalizmin yeniden şekillenme sürecine girmesiyle beraber, kimlik arayışı bu sürecin karşısına çıkmıştır.

Ağ ve benlik arasındaki böylesi bir karşıtlık beraberinde, dinsel köktencilik, milliyetçilik ve etnisiteye kayışı getirmiştir. Ağın haricinde kalanlar, bu ağa suç ve terör örgütleri sayesinde, farklı bir biçimde dahil olmaya çalışmaktadırlar. Mafya tipi örgütlenmeler ve çalışmada örneğini verdiğimiz El Kaide tipi köktendinci terör örgütleri, aslında dördüncü dünyaya mensup bireylerin, küresel ve enformasyonel ağa dahil olmalarını sağlamaktadırlar. Bu noktada, enformasyonel ağa, ekonomiye yani akışların uzamına dahil olmanın olmazsa olmazı, iletişim ve enformasyon teknolojisidir. Castells’in deyimiyle, “bu yüzden toplum, teknolojik aygıtlarına değinilmeden anlaşılabilir ve resmedilemez”. Manuel Castells’in iletişim konusuna verdiği önem, yine kendi tabiriyle “iletişim teknolojilerine neden bu derece takıntılı olduğu”nun cevabında gizlidir:

“İletişime bu denli yoğun ilgi duymamın sebebi, günümüz toplumlarında gücün, medya ve iletişim ile ifade edilmesi ve o alanda varlık göstermesidir. Çağdaş iletişimin, güç ilişkilerini ortaya koymak için mükemmel bir yol olduğunu düşünmekteyim. Çünkü günümüzde gücün kaynağı orasıdır” (Rantanen, 2005: 138).

Yeni iletişim teknolojileri, toplumsal olayların organizasyonunda ve küresel çapta yayılmasında hayati bir öneme sahiptir. Arap Baharı adı verilen gösterilerde, Facebook, Twitter, Tumblr ve YouTube gibi sosyal paylaşım siteleri etkin bir rol oynamıştır. Castells’in belirttiği korkunun öfkeye, öfkenin umuda ve akabinde isyana dönüşmesini tetikleyen sürecin oluşumu, akışların uzamında başlamış ve gerçek mekanlara doğru kaymıştır. Sosyal paylaşım sitelerinde öfkenin ve korkunun paylaşılması, herkesin aynı dertlerden mustarip olduğunun anlaşılması sonucunu doğurmuştur. Hatta birbirinden çok farklı coğrafyaları bile bir diğerine bağlayan bu süreç, Tunus devriminin Mısır’ı, Tahrir Meydanı’nın Occupy Wall Street hareketini ya da Avrupa’daki diğer hareketleri tetiklemesi açısından, haksızlıklara karşı küresel bir meydan okumanın mümkün olabileceğini göstermiştir.

Kaynakça

- Amin, S. (2011). Bir Arap Baharı mı?. *Monthly Review Türkçe*.28, 13-35.
- Angrist, M. P. (2011). Morning in Tunisia: The Frustrations of the Arab World Boil Over, *The New Arab Revolt: What Happened, What It Means, and What Comes Next*. New York: Council on Foreign Relations.
- Atikkan, Z. ve Tunç, A. (2010). *Blogdan Al Haberi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2001). *The Vital Illusion*. New York: Colombia University Press.
- Baum, M.A. ve Potter, P.B. (2019). Media, public opinion, and foreign policy in the age of social media. *The Journal of Politics*. 81 (2), 747-756.
- Bell, D. (2007). *Cyberculture Theorists: Manuel Castells and Donna Haraway*. New York: Routledge.
- Casas, A, Davesa, F ve Congosto, M. (2016). La Cobertura Mediática de una acción “conectiva”: La Interacción entre el Movimiento 15-M y los medios de comunicación. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 155, 73-95.
- Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructring, and The Urban-Regional Process*. Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Castells, M. (2001). *The Information Age: Economy, Society and Culture, End of Millenium*. New York: Blackwell Publishers.
- Castells, M. (2004). Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint. *The Network Society: A Cross-cultural Perspective*. (Ed. Manuel Castells). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Toplumu: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi*. (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2010). *The Information Age: Economy, Society and Culture, The Power of Identity*. New York: Blackwell Publishers.
- Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press.
- Clancy-Smith, J. (2013). From Sidi Bou Zid to Sidi Bou Said: A Longue Durée Approach to the Tunisian Revolutions. *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East*. (Ed. Mark L. Haas ve David W. Lesch), Boulder: Westview Press, 13-34.
- Eriksen, T. H. (2001). *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age*.

- London: Pluto Press.
- Fernback, J. (2005). Information Technology, Networks and Community Voices: Social Inclusion for Urban Regeneration. *Information, Communication and Society*. 8 (4). 482-502.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Press.
- Khondker, H. H. (2011). Role of the New Media in the Arab Spring. *Globalizations*. 8 (5), 675-679.
- Kontolomakis vd. (2005). Virtual Communities. *Encyclopedia of Multimedia Technology and Networking*. (Ed. Margherita Pagani). Hershey: Idea Group Reference.
- Milton-Edwards, B. ve Hinchcliffe, P. (2008). *Conflicts in the Middle East Since 1945*. New York: Routledge.
- Nez, H. (2016). “We must Register a Victory to Continue Fighting”: Locating the Action of the Indignados in Madrid. *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy*, (Ed. Marcos Ancelovici, Pascale Dufour vd.). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Rantanen, T. (2005). The message is the medium: An Interview with Manuel Castells. *Global Media and Communication*, 1(2), 135-147.
- Rubenzler, T. (2016). Social media foreign policy: Examining the political use of social media by ethnic identity groups in the United States. *Politics*, 36 (2), 153-168.
- Rutherford, B.K. (2013). Egypt: The Origins and Consequences of the January 25 Uprising. *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East*. (Ed. Mark L. Haas ve David W. Lesch). Boulder: Westview Press, 35-63.
- Ryser vd. (2017). Fourth world theory and methods of inquiry. *Handbook of research on theoretical perspectives on Indigenous Knowledge Systems in developing countries*. (Ed. Patrick Ngulube). New York: IGI Global, 50-84.
- Schuster, H. (2005). Al Queda’s Media Strategy. *Al Queda Now: Understanding Today’s Terrorists*. New York: Cambridge University Press.
- Sreberny, A. ve Mohammedi, M.A. (1994). *Small Media, Big Revolution* . Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Stahl, R. (2010). *Savaş Oyunları A.Ş.* (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Stehr, N. (2000). Deciphering Information Technologies: Modern Societies as Networks. *European Journal of Social Theory*, 3 (1), 83-95.
- Thorston vd. (2013). YouTube, Twitter and the Occupy Movement: Connecting content and circulation practices. *Information, Communication & Society*. 16 (3), 421-451.
- Wark, M. (2004). *A Hacker Manifesto*. Cambridge: Harvard University Press.
- Webster, F. (2005). Making Sense of the Information Age: Sociology and Cultural Studies. *Information, Communication and Society*. 8 (4), 439-458.
- Webster, F. (2006). *Theories of the Information Society*. New York: Routledge.
- Witte, J.J. ve Mannon, S.E. (2010). *The Internet and Social Inequalities*. New York: Routledge.
- Wright, L. (2006). *The Looming Tower: Al-Qaeda and The Road to 9/11*. New York: Routledge.